

rudaru Alekseju Stahanovu koji je 1935. godine višestruko prebacio normu iskopanog ugljena, u domaćoj je inačici nakon 1945. promovirao udarnike koji su za svoje prenormirane radne uspjehe odlikovani kao heroji rada, a samoprijegor se smatrao intrinzičnom odlikom vrijednog radnika. Matošević će opravdano takav sustav opisati kao koloniziranje vlastitih radnika, tim više jer su oni i njihovi uspjesi ubrzo bili posve zaboravljeni, a sam je rudarski posao na skali društveno poželjnih vrijednosti vraćen na samo dno kao nevidljiv, prljav i opasan posao.

Etnografski i folkloristički dio knjige pred čitaoce donosi načine preživljavanja i život u rudniku te odnose među radništvom i njihovu svakodnevicu. Iako rudari dijele pojedina znanja, terminologiju i oruđe s drugim zanimanjima (zemljoradnicima, vojnicima i moreplovcima), rudarske posebnosti teškoga rada i nepristupačnog radnog habitusa stvaraju predodžbe o njima kao posebnoj radničkoj kulturi, a nerijetko je i njihova samopercepcija obložena specifičnim rudarskim folklorom povezanim s okolišem u kojem i na kojeg djeluju. Opasnost od gorskog udara – *škopije* ili od ljudske pogreške u rudnicima se prevenirala različitim oblicima suradnje i dogovorenog signaliziranja, ali i vjerovanjem u "nadnaravna" bića koja pomažu ovim podzemnim radnicima, odnosno vjerovanjem kako pojedina ovozemaljska bića nikako ne bi trebala silaziti u jamu, kao što su, na primjer, žene. Naime, sva pisana i nepisana pravila kojima se rudari okružuju čine specifičnost njihove profesije i njihova identiteta koji je sazdan i od "poslovne etike" koju su sami stvarali. Nerijetko se ta etika temeljila na liminalnosti samog radnog područja koje je podjednako pripadalo tehnički razvijenoj industriji, kao i fantastično imaginiranom podzemnom svijetu. Ova poglavlja najbolje pokazuju što je sve činilo svijet kojeg se Matošević poduhvatio objasniti. A objasnio ga je na izuzetno zanimljiv i antropološki uspješan način, ukrižujući vlastite interpretacije s bogato odabranom znanstvenom literaturom i publicistikom, filmskom građom s rudarskom tematikom te, konačno, s razgovorima s rudarima (odabrani intervjui se u integralnoj verziji mogu naći na kraju knjige, što je posebna vrijednost Matoševićeva teksta).

Tea Škokić

Damir Zorić, Etnografije hrvatskih misionara, Matica hrvatska, Zagreb 2011., 182 str.

U sklopu nedavno obnovljene biblioteke Mala knjižnica, Matica hrvatska izdala je knjigu *Etnografije hrvatskih misionara* etnologa i povjesničara Damira Zorića. Kako i sam autor ističe, nakon dvadeset i pet godina bavljenja (etno)ostavštinom hrvatskih misionara te većim brojem objavljenih radova na tu temu, došlo je vrijeme zaokružiti cjelinu i napraviti svojevrsnu sintezu višegodišnjih istraživanja. Za samu etnološku i antropološku znanost takav se stručni doprinos može pokazati vrlo vrijednim iz razloga što i sama suvremena etnologija "vuče korijene" upravo iz pisanih zapažanja misionara koji su se među prvima uputili na duga putovanja prema dalekim i nepoznatim zemljama.

Kako saznajemo u prvom poglavlju, sam naziv *ethnologia* prvi put spominje slovački isusovac Adam Franjo Kollár 1783. u djelu *Historiae iurisque publici regni Ungariae amoenitates*, te je određuje kao zasebnu povijesnu znanost i intelektualnu djelatnost koja proučava plemena i narode, njihovo podrijetlo, jezik, običaje i ustanove te njihovu prapostojbinu u svrhu njihove bolje prosudbe u suvremenosti. Nije neobična ta veza isusovaca i etnologije. Naime, Družba Isusova, koju 1535. pod geslom *Ad Maiorem Dei Gloriam* osniva sv. Ignacije Loyolski, službeno je odobrena papinskom bulom 1540. godine, i primila je u zadatak da po zapovijedi poglavara Katoličke crkve pođe “među Turke ili kojegod nevjernike, pa i u one dijelove koji se nazivaju Indija...”. Red je počivao na određenim pravilima koja su ga činila vrlo efikasnim u ostvarivanju ciljeva u teškim uvjetima rada na terenu. Pripadnici Družbe Isusove bili su samosvjесni, obrazovani, odlično organizirani, puni poleta, ali i strogo disciplinirani. Bili su spremni na daleka putovanja, ali uz čvrstu povezanost sa središtem. Takva organizacija za prilike toga vremena bila je idealna podloga za širenje kršćanskog nauka na tek osvojena prostranstva Novoga svijeta. Portugalski isusovac Manuel de Nobrega, ploveći prema Brazilu, sazeo je svoju idejnu poruku u jednom natpisu na jedrima svog broda – *Unus non sufficit orbis* (Jedan svijet nije dovoljan), što uskoro postaje misijsko geslo isusovačkih misionara. Iako je njihova osnovna zadaća bila širiti riječ Božju, u dugogodišnjem kontaktu s pripadnicima drugih kultura izvješća misionara neizbježno su s vremenom postala etnografska zapažanja s terena, posebno u kombinaciji s temeljitom metodološkom pripremom koju su stekli isusovačkim školovanjem. Nastojeći što bolje upoznati lokalno stanovništvo i tako olakšati put preobraćenja, misionari su se, u svemu što je bilo u skladu s njihovom vjerom, suživjeli s mjestom, jezikom i običajima, anticipiravši pritom etnološku metodu *participant observer* koju Bronislaw Malinowski definira tek nekoliko stoljeća kasnije. Takav pristup drukčijim kulturama imao je ponekad i zanimljive obrate pa tako autor opisuje slučaj isusovačkoga misionara u Kini s kraja 16. stoljeća – Mattea Riccija. Ricci je, kao veliki štovatelj kineske kulture, preobraćenim Kinezima dopuštao da i dalje štiju Konfucija te prakticiraju obrede u čast predaka objašnjavajući im kako je kršćanstvo samo savršeniji izraz iste vjere koju i oni prakticiraju. Slično se događalo i u Indiji, a u Japanu su neki misionari u svoje obrazovne programe uveli i stare budističke tekstove, no takva je praksa jednostavno bila u temeljnoj suprotnosti s kršćanskom doktrinom i nije se mogla održati dulje vrijeme. Još jedna isusovačka zamisao provedena u djelo zaslužuje pomnije promatranje, a to je stvaranje zajednica evangeliziranog autohtonog stanovništva temeljenih na radnoj i socijalnoj jednakosti, ponajviše u Južnoj Americi. Takve zajednice, zване *redukcijama*, bile su od sredine 16. stoljeća dio reformi koje uvodi španjolska kolonijalna vlast kako bi pretežno raspršena i nepovezana indijanska naselja lakše radno kontrolirala, upravljala njima te prikupljala poreze. Redukcije su težile potpunoj kontroli i iskorištavanju indijanskoga stanovništva pod izgovorom dovođenja civilizacije i kulture. No, jedna je isusovačka redukcija pobudila veliko svjetsko zanimanje, kako svojom trajnošću od 150 godina, tako i nekim socijalnim inovacijama koje su bile ispred tadašnjega vremena. *Isusovačka država* ili *država Guaranija* bila je sastavljena od desetak paragvajskih redukcija smještenih u nepristupačnim dijelovima današnjih paragvajskih, argentinских i brazilskih šuma,

a isticala se visokim stupnjem društvene organizacije i gospodarskog razvitka. Ono čime se možda i najviše isticala jest činjenica da preobraćeni Indijanci u redukcijama nisu bili nužno primoravani prihvatiti europsku kulturu. S druge strane, isusovci su uveli mnoge zanate i obrte u život domaćega stanovništva (stolarstvo, zlatarstvo, klobučarstvo, brodogradnja...), koje je usvajanjem tih znanja uspjelo proizvoditi čak i viškove koje su kasnije prodavali na tržnicama pod paskom svećenika, a dobit se izdvajala u zajedničku kasu te dijelila radnicima. Takav ustroj zaintrigirao je mnoge znanstvenike, pisce i političare suvremenike pa nije neobično da su se i francuski prosvjetitelji poput Voltairea i Montesquieua u svojim radovima dotaknuli isusovačke države u kontekstu promišljanja zakonitosti ljudskoga društva.

U drugom dijelu knjige Damir Zorić podsjeća na vezu isusovaca i etnologije u hrvatskom kontekstu. Kod mnogo njih možemo pronaći usputne bilješke koje su dragocjene, ali nikad zapravo nisu bile predviđene da budu etnološko gradivo. Primjerice, Ruđer Bošković u svojem dnevniku traganja za drevnom Trojom 1762. opisuje Tatare u Dobrudži te njihov život uzgajivača konja oboružanih lukom i strijelama. Bošković, naravno, tada nije imao jasnu predodžbu o etnologiji kao znanosti pa i njegovi opisi nisu nastali iz znanstvenih pobuda, ali dvadesetak godina poslije, stvari se mijenjaju. U povijesti razvoja hrvatske etnologije svakako treba spomenuti franjevca Matiju Petra Katančića koji je 1795., oslanjajući se na Kollára, u klasifikaciji znanosti uz lingvistiku najuže vezao etnologiju, odnosno znanje o plemenima i narodima, a prema njegovu shvaćanju etnologija je znanost koja istražuje izvore, sudbine, sjedišta te seobe plemena. Hrvatski isusovci vrlo su rado sudjelovali u misijama Družbe Isusove diljem svijeta, a neki od njih, poput Nikole i Ivana Ratkaja, Ferdinanda Konščaka ili Jurja Križanića, ostavili su vrlo bogate zapise, ali većim dijelom i danas još neobrađene. Nikola Ratkaj boravio je trideset i pet godina u Zapadnoj Indiji, u gradu Goi, a bio je predodređen i za misiju na Tibet. Ivan Ratkaj se nakon svršetka studija prijavljuje za misije u Americi te djeluje u pokrajini Tarahumari u Meksiku, odakle šalje izvješća o biljnom i životinjskom svijetu, općim prilikama i načinu života te o običajima i praznovjerju Indijanaca, te izrađuje prvu zemljopisnu kartu toga područja u povijesti. Ferdinand Konščak, iako u hrvatskoj historiografiji gotovo zanemaren, ostavio je možda i najvidljiviji istraživački trag u povijesti sjevernoameričkoga kontinenta. Proslavio se svojim istraživačkim pohodima u Donjoj Kaliforniji, pritom potvrdivši da je Baja California poluotok, a ne otok kako se tada već nekoliko stoljeća pogrešno smatralo. Ponajviše se istaknuo izradom karata tog područja, koje su bile redom preuzimane od europskih znanstvenika pa je tako i Diderot u svoju *Enciklopediju* uvrstio njegov zemljovid Donje Kalifornije, a Alexander von Humboldt donosi Konščakove priloge u svojoj *Karti ... Nove Španjolske*.

U trećem dijelu knjige autor se osvrće na suvremenije doprinose hrvatskih isusovaca pa donosi pregled ostvarenja na etnološkom polju misionara Antuna i Josipa Vizjaka te Pavla Mesarića, koji su od 1925. boravili u indijskoj pokrajini Bengaliji (Bengalu). Svoje zapise objavljivali su u zagrebačkim časopisima *Katolička misija* i *Misijske kronike*, a u tim tekstovima opisivali su prirodne znamenitosti, jezik, hranu, način odijevanja, žrtvene obrede, umjetnost i karakter Bengalaca, a bavili su se i socijalnim i političkim temama.

Sljedeće poglavlje donosi nam pregled početaka hrvatske afrikanistike i onih istraživača koji su se prvi uputili u srce Afrike. Među njima prvi i najvažniji bio je Dragutin Lerman, Požežanin koji je u razdoblju od 1882. do 1890. nekoliko puta boravio u Kongu, najprije u sklopu poznate afričke ekspedicije Sir Henryja Mortona Stanleyja. Zanimljivo je da je Lerman, iako odrastao uz dominantne evolucionističke i eurocentrične znanstvene teorije koje su afričku plemensku kulturu smatrale inferiornom, smatrao da je ona jednako vrijedna kao i svaka druga. Imajući potrebu prihvatiti novu kulturu, Lerman je tako sustavno opisao tipove naselja, način gradnje koliba i njihov inventar, odjeću, nakit, oružje, hranu pa čak i kulinarske recepte. S druge strane, osuđivao je kanibalizam i trgovinu robljem kao sramotne činove. Dakako, nezaobilazni istraživači Afrike svakako su i braća Mirko i Stevo Seljan, koji se isprva upućuju u Abesiniju, današnju Etiopiju, gdje nastaju njihovi prvi etnografski opisi plemena Olam, Turkana, Kure i Bako.

Misionaru i etnologu Bernardu Kohnenu, koji se tijekom tridesetak godina boravka u Africi, većinom u južnom Sudanu, najviše bavio istraživanjem etničkih zajednica Šiluka, Denka, Nuera i Masaija, posvećeno je sljedeće poglavlje. Veći dio njegovih zapisa odnosi se na način života, svjetonazor, običaje, obrede, jezik i mentalitet Šiluka, ali posebno su vrijedni njegovi rječnici i gramatike šilučkog jezika te prijevodi biblijskih tekstova. Šiluci su u to vrijeme bili jedna od najizoliranijih plemenskih skupina, koja se držala svoje kulture, vjerovanja i načina života, živeći gotovo bez dodira s Europljanima. Kohnen je bio fasciniran Šilucima, a nerijetko je i branio njihove mane u svojim opisima čime je zaslužio i nadimak *otac Šiluk*. No sva njegova dugogodišnja nastojanja da preobradi šilučki narod imala su vrlo malo uspjeha pa mu je to pošlo za rukom samo kod nekolicine njih. Ipak, postavio je dobre temelje za dalju kristijanizaciju, što je njegovim nasljednicima omogućilo mnogo više uspjeha u misijama. Kohnen je skupio i dojmljivu zbirku etnografske građe te već 1930. u zagrebačkom Etnografskom muzeju nalazimo zapis o donaciji Družbe Isusove u obliku dijela zbirke oruđa i oružja plemena Šiluk.

U posljednjem poglavlju knjige, *Etnografije Konščakovih Indija*, Zorić se detaljnije posvećuje pisanom opusu Ferdinanda Konščaka. Konščak je u Americi proveo veći dio života, stigavši onamo kao mladi isusovac u misiju. Prvo istraživanje u Baja California poduzima 1746. kada kanuima dolazi do ušća rijeke Colorado kako bi potvrdio da je Donja Kalifornija poluotok, a dvije godine poslije objavljuje dnevnik putovanja koji uskoro biva preveden na gotovo sve europske jezike. Drugi dnevnik, objavljen u Barceloni 1754., također je tiskan u nekoliko izdanja diljem svijeta. Najopsežnije mu djelo, *Sažeti spis otkrivenog i poznatog o Kaliforniji*, svojevrsna je monografija Donje Kalifornije, gdje Konščak prvo opisuje geografski smještaj, klimu, biljni i životinjski svijet, rude i izvore, a onda stanovnike, njihova fizička i karakterna obilježja, vjerovanja, jezik, način stanovanja i ratovanja. Konščak je poseban trag ostavio u (i danas postojećoj) misiji San Ignacio. U misiji je započeo i gradnju velike crkve, gdje je i pokopan nakon smrti 1759. godine.

Zaključno, možemo reći da ova knjiga nije samo skup naslaganih tekstova srodnih tema, već je vidljiv autorski i urednički napor uložen u dopunjavanje postojećih saznanja novima, izostavljanje dijelova koji se ponavljaju te ispravljanje možebitnih grešaka iz prethodnih radova. Pretenzija ove knjige nije da bude

potpuni pregled hrvatskoga misionarskog doprinosa znanosti tijekom stoljeća, što objektivno, u ovakvu manjem formatu, ne može ni biti, već da izrazi poziv i odredi smjernice za istraživanje desetljećima zanemarivanih misionarskih pisanih izvora. Mnoštvo referencija upućuje svakoga zainteresiranog istraživača na dalje i dublje proučavanje ovakvih tema, ali, nedvojbeno, ova knjižica najviše će poslužiti svakom studentu etnologije ili antropologije kao uvod u teme izvanuropske etnologije.

Tibor Komar

Marijana Hameršak, Pričalice. O povijesti djetinjstva i bajke, Algoritam, Zagreb 2011., 211 str.

Zakruženi rad Marijane Hameršak, koji prikladno otpočinje poglavljem "Na početku", a jednako simbolično završava "Na kraju bez sretnog kraja", obrađuje nekoliko međusobno isprepletenih tematskih cjelina. U prvome redu, on je kratki, a sistematizirani pregled teorija i kritika koje se bave problematiziranjem djetinjstva kao dobnog (i vrijednosnog) segregirane kategorije. Štoviše, u *Pričalicama* se pregledno izlaže više autora i teorijskih nazora koji su oblikovali koncepciju djetinjstva: od jednolinijskog, evolucionističkog pisanja Lloyd de Mausea do povijesnog diskontinuiteta u percepciji djetinjstva kao izdvojene kategorije Philippea Arièsa (*Stoljeća djetinjstva*). Hameršak je upravo od potonjeg autora, kako sama apostrofira, preuzela ideju kategorijalne promjenjivosti djetinjstva te je oko iste, a potpomažući se primjerima iz dječje književnosti, izgradila vlastiti tekst koji istodobno analizira "dječje" književne forme, kritizira njihovu teorijsku simplifikaciju i apologira tezu da je njihova praktična utilizacija značajan indikator širih socijalnih procesa, s time i jačanja stava o djetetu kao autonomnom biću. Taj svojevrсни paralelizam razvoja dječje čitateljske autonomije i načina poimanja poučnih priča i bajki, za Hameršak nije fiksiran i pasivan već fluidan, gradualan i suptilan. Pojednostavljeno, bajke nisu uzrok niti posljedica nove predodžbe djetinjstva; ipak, njihova je rastuća važnost i institucionalizirana distribucija svakako indikativna za spomenutu mijenu.

Konkretno, tijekom druge polovice 18. i u 19. stoljeću, proizvedeno je više preskriptivnih diskursa koji su, u kontekstu svojega vremena, težili prohibiciji određenih dječjih književnih formi, napose onih mistično-fabulativnih, zbog sugestivnog karaktera koji je suviše stimulirao maštu. Tako su svojevremeno pučka vjerovanja i priče s nadnaravnim elementima služile za dekonstrukciju i demistifikaciju ukorijenjenog praznovjerja koje se epistemološki suprotstavljalo empirizmu i racionalizmu prosvjetiteljskog razdoblja. Kao udžbenički tekstovi, priče poput onih o dječacima Božidaru i Franji (str. 44) simbolički su postulirale negativne konotacije pučke neukosti i istodobno propisivale vrijednosti novog vremena. Predaje i priče upozorenja imale su, dakle, duboko didaktičnu, ali i moralnu podlogu: "Ostave li se po strani na odnosima moći utemeljene, a u ponajbo-